

Так, визнаючи головними рисами відмінності пісенних жанрів від дописаних стабільність взаємозв'язку мелодії, словесного тексту та їх функцій у фольклорній практиці, припустимо, що характерні ознаки, за якими можна виділити своєрідні "силові центри" фольклорної танечної традиції, щонайперше лежать не тільки в самому тексті, його поетиці, структурі, музичній характеристиці пісні, але й у контекстуально-ситуативних умовах їх побутування. Це підводить до думки про існування й дію як у фольклорі, так і в окремих його жанрах законів певного типу мислення, ментальних корелят і способів моделювання поведінки. Найголовніше, що дозволяє говорити про багатоманітність "витоків" танечних ліричних мініатюр, – це художній арсенал фольклору, з якого різні жанри беруть те, що їм більшою мірою підходить.

#### Список використаних джерел:

1. Базанов В.Г. Заметки фольклориста : Об историко-сравнительном изучении и его издержках. Судьба жанра и мнимое новаторство / В.Г. Базанов // Вопросы литературы. – М., 1966. – № 2.
2. Верховинець В. Теорія українського народного танцю / Василь Верховинець. – К. : Мистецтво" 1968. – 150 с.
3. Веселовский А.Н. Историческая поэтика / А.Н. Веселовский. – Л. : Гослитиздат, 1940. – 649 с.
4. Гуменюк А. Народне хореографічне мистецтво України / А. Гуменюк. – К. : Видавництво: Вид-во АН УРСР, 1963. – 235 с.

Копаниця Л., д-р філол. наук, проф.  
КНУ ім. Т. Шевченка, Київ

### УКРАИНСКАЯ ПЛЯСОВАЯ МИНИАТЮРНАЯ ЛИРИКА: КУЛЬТУРНЫЕ ЗНАКИ ПОЭТИЧЕСКОГО ТЕКСТА

*Проанализирована синкретичность плясового песенного текста как конститутивная черта, которая определяет его индивидуальность, жанровое своеобразие, словесную поэтику и специфику функционирования.*

Kopyantsya L., Dr Hab., Professor  
Kyiv National Taras Shevchenko University, Kyiv

### UKRAINIAN DANCE MINIATURE LYRICS: THE CULTURAL SIGNS OF THE POETIC TEXT

*In the article syncretism dance song text as a constitutive feature is analyzed that defines his personality, genre identity, verbal poetry and the specifics of operation.*

УДК 398.21

Н. Рудакова, канд. філол. наук, асист.  
КНУ ім. Т. Шевченка, Київ

### КОЗАК-ГЕРОЙ У НАРОДНІЙ ПРОЗІ: ФУНКЦІОНАЛЬНА ПАРАДИГМА Й СИСТЕМА ЕСТЕТИЧНИХ ЗАСОБІВ ТВОРЕННЯ ХУДОЖНЬОГО ОБРАЗУ

*Розглянуто своєрідність жанрової природи української народної прози про козаччину, а також специфіку художнього моделювання образу козака в героїчному епосі.*

*Ключові слова: народна історична проза, козаччина, фольклорна модель художнього образу, художня деталь.*

Об'єктивні історичні обставини Середнього Подніпров'я сприяли формуванню цілого прошарку українців, для яких війна стала розбійним промислом, своєрідним ремеслом, стихією і навіть певного роду розвагою. На початкових етапах свого становлення ця вигідна державній адміністрації військова організація користувалася протекцією та співучастю. Прикметно, що українські старости самі організовували походи на татарські укріплення з метою помститися за напади й пограбування. Безліч аналогічних виступів, що були типовими для того часу, залишилися незафіксованими документально. У міру того, як слабшали татарські напади, козаки переходили від погонь і дрібних сутичок до широкомасштабних збройних виступів. "Спочатку козаки ставили собі за мету відбивати напади татар, сприяючи в такий спосіб освоєнню окраїн, – зазначає О. Субтельний. – Але в міру того, як козаки вдосконалювали свою військову майстерність та організацію, здобуваючи що-

5. Давидюк В. Вибрані лекції з українського фольклору / В. Давидюк – Луцьк: ВАТ "Волинська обласна друкарня", 2009. – 436 с. 3.

6. Дей О.І. Танцювальні пісні / Дей О.І. // Танцювальні пісні / Упоряд. О.І. Дей, М.Г. Марченко, А.І. Гуменюк. – К. : Наукова думка" 1970. – 802 с.

7. Дей О. Народні пісенні жанри / Дей О. – К. : Музична Україна, 1983. – Вип. 2. – 112 с.

8. Іваницький А. Музичний фольклор України: [підручник] / Іваницький А. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 320 с.

9. Коломийки / Упоряд. Н.С. Шумада, З.І. Василенко. – К. : Наукова думка, 1969. – 604 с.

10. Міщенко К. Вулиця / Міщенко К. // Українська родина : Родинний і громадський побут: [навч.-метод. посіб. для вчителів] / Упоряд. Л. Орел. – К. : Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 423 с.

11. Остапюк О. Танечні пісні : специфіка сучасного побутування / Остапюк О. // Нове життя старих традицій: Традиційна українська культура в сучасному мистецтві і побуті / Матеріали міжнарод. наук. конф. В рамках V Міжнарод. фестивалю укр. фольклору "Берегиня" / За ред. В. Давидюка. – Луцьк, 2007.

12. Танцювальні пісні / Упоряд. О.І. Дей, М.Г. Марченко, А.І. Гуменюк. – К. : Наукова думка, 1970. – 802 с.

13. Франко І.Я. Із секретів поетичної творчості / І.Я. Франко // Франко І.Я. Зібр. тв. : У 50-ти т. – К., 1981. – Т. 31: Літературно-критичні праці (1897–1899). – К., 1981. – С. 45–119.

14. Шумада Н.С. Походження і розвиток коломийки як жанру / Н.С. Шумада // Розвиток і взаємовідношення жанрів слов'янського фольклору. – К. : Наукова думка, 1973.

15. Folklore genres / Ed. by D. Ben-Amos, Austin; London, 1976. Р.ХХХІХ. Реферат праці Д. Бен-Амоса, даний в монографії Б.М. Путілової "Фольклор и народная культура". – СПб., 1994.

16. Hernas Czeslaw. W kalinowym lesie / Czeslaw Hernas. – Warszawa, 1965. – Т. 1.

Надійшла до редколегії 08.06.2012

раз переконливіші перемоги над татарами та їхніми сюзеренами – оттоманськими турками, українське суспільство стало дивитися на них не лише як на борців проти мусульманської загрози, а й як на оборонців від національно-релігійного та суспільно-економічного гноблення польської шляхти" [5, с. 136].

Переможні козацькі походи в татарські і турецькі землі знайшли яскраве відображення в українських легендах, переказах, думах, козацьких піснях. Ці твори становлять виразно окреслений шар українського фольклору, магістральною темою якого є героїка козацької боротьби із зовнішнім ворогом. Переважають тут конкретно-історичні картини зображення дійсності, а окремі елементи мають давні міфологічні витoki. Сюжетів відносно небагато, проте кількість текстів збільшувалася за рахунок варіювання мотивів (підступність і напади ординців, полони, боротьба з ними у відкритому бою і винищення завойовників, перемога над супротивником

у поєдинку тощо). Як засвідчив аналіз, для створення усного літописання про ті події народ обирає не якийсь окремих жанр, а використовував усі досягнення розповідної та пісенної традиції.

Слід заважити, що на сучасній геополітичній мапі навряд чи знайдеться бодай одне адміністративно-політичне об'єднання, котре б не мало свого стародавнього праобразу лицарства, що відображає, у свою чергу, карту генетичної історико-культурної пам'яті етносів. Цей факт є показовим у системі чинників, котрі визначають національну (етнічну) самосвідомість. Часом він наводиться як аргумент для встановлення права на володіння культурними надбаннями чи стає об'єктом політично забарвлених претензій народів-сусідів, що мали тривалу спільну історію або походили з єдиного кореня. Аналіз сучасного стану та перспектив дослідження образу козака в українському народному героїчному епосі виявляє потребу його осмислення крізь виміри поезики фольклору. Йдеться про те, що вітчизняна та світова культура як атрибутивна система відображення об'єктивної історичної дійсності більшою чи меншою мірою нагромадили образний, сюжетний матеріал для з'ясування проблеми аналізу моделювання образу козака й зображення козацтва загалом як системи художньо-структурних і художньо-поетичних реалій.

Темі козащини відводиться чимало місця в роботах істориків, етнографів, краєзнавців, хоча спостерігаються деякі прогалини в освітленні історичних подій, що знайшли своє відображення в усній прозі. Для увиразнення своїх спостережень дослідники часто послуговуються відомостями, котрі містяться в народній історичній прозі. При цьому фольклористи не надавали їй належної уваги, обмежуючись вивченням окремих її аспектів. У зв'язку із цим назвемо опубліковану ще 1899 року розвідку В. Каллаша "Палій і Мазепа в народній поезії", автор якої доволі повно аналізує прозовий матеріал, намагаючись з'ясувати як специфіку структурної організації творів, так і генезу окремих мотивів, пов'язаних із названими історичними особами [2, с. 80–124].

Залишаючись об'єктом акцентованої уваги багатьох учених, образ козака є наскрізним практично у всіх народних героїко-епічних творах, але як фольклорна категорія спеціально не досліджувалася, хоча українська фольклористична наука має для цього відповідний аналітичний інструментарій. У кожній конкретній епічній ситуації, у конкретному епічному творі загалом образ козака модифікується по-різному – залежно від художнього часу фольклорного тексту, від часу історичного та часу появи твору.

Динаміка народної прози найяскравіше простежується в змалюванні різних сторін козацького життя часів Хмельниччини. Обряди, звичаї, норми взаємовідносин змінюються в історичному часі то повільно, то поступово, то надзвичайно швидко. Доба Хмельницького – період стрімкої зміни стереотипу поведінки народу, зумовленої появою нових і незвичних, активних форм життя, що руйнували традиційний, віддавна чинний устрій.

Образ козака-лицаря є однією з традиційних в українському фольклорі структур, що в загальному вигляді художньо акумулює соціально-історичні, ідеологічні, морально-психологічні закономірності українського буття в їх змістовій взаємозумовленості. За змістовими характеристиками цей образ є своєрідним психологічним типом або поведінковою моделлю, що відображає посутні сторони індивідуального чи колективного буття. Фольклорний образ козака прикметний доволі високим рівнем семантичної універсалізації, внаслідок чого він сприймається в читацькій свідомості як образ-

символ, що стає багатофункціональним при включенні в духовну свідомість іншої культурно-історичної епохи, яка сягнула іншого сприйняття навколишнього світу й людської природи. Найочевиднішим результатом такої рецепційної універсалізації стає, як правило, розширення й збагачення змістового обсягу персонажа (сюжетної схеми), ускладнення інтегральних і диференціальних характеристик під кутом зору синхронії та діахронії його функціонування.

Запорозький козак і воїн, запорозький козак і "лицар" – це поняття, що ніколи не відокремлювалися одне від одного. Коли говорили про козака, то розуміли, що він, безперечно, воїн; якщо розмірковували про січовика, то мали на увазі, що він, поза сумнівом, "лицар". Француз Н. де Бартеон так характеризував запорожців: "Ці люди виростили в труді, як скіфи, загартовані всілякими злигоднями, як гуни, здатні до війни, як готи, засмагли на сонці, як індійці, і жорстокі, як сармати. Леви в переслідуванні ворога, схожі на турків у підступності, подібні до скіфів у люті, вони християни за своєю вірою" [4, с. 98]. Козаків слушно вважають не лише воїнами, які боролися з ворогами, захищаючи рідну землю. Козацтво було ще й яскраво вираженим національним, соціальним, політичним, державним, культурно-історичним, психолого-педагогічним феноменом. Його сила, велич і міць були настільки впливовими, суспільно значущими, що практично кожен українець прагнув стати козаком.

За словами Д. Яворницького, "кожному, ким би він не був, звідки й коли б не прийшов на Запоріжжя, доступ на Січ був вільний за таких п'яти умов: бути вільною і неодруженою людиною, розмовляти українською мовою, присягнути на вірність російському цареві, сповідувати православну віру і пройти певне навчання" [6, с. 145]. За спостереженнями Й. Мюллера, у козаки відбирали з сільської молоді "найхоробріших, котрі не цураються зброї" [3, с. 133]. Із-поміж мешканців Запорозької Січі майже половину становили селяни, які займалися хліборобством, городництвом і частково скотарством. Коли новачок і вступав у Січ, то ставав справжнім козаком лише тоді, коли оволодів козацькими правилами, військовою наукою. Клавдій Рого, англійський резидент у Петербурзі, ще 1736 року писав: "Запорожці приймають до свого братства загалом усіх, без різниці, національності, якщо приймають грецьку віру і погодяться перейти семилітню пробу (підготовку) перед наданням звання лицаря... Звання лицаря можуть здобути в їх товаристві лише люди дуже сильні і добре збудовані (тілом), але кожний може бути прийнятий як хлопець або помічник (послугувач)..." [4, с. 354]. "Хто хотів стати козаком – мусив наперед служити три роки в старого козака за чурю. Чюра (слуга) робив усяку роботу... потім, коли вивчився від того козака орудувати зброєю і набирав справності в битвах, ставав правдивим козаком і діставав зброю: рушницю, шаблю, спис, лук і стріли" [1, с. 97]. Як бачимо, єдиних критеріїв відбору на Січ не існувало. Справжнім козаком ставав лише той, хто виявляв себе в походах, демонстрував військову зрілість, спроможність зносити всі негаразди військового життя.

Цілісна система підготовки майбутніх козаків-лицарів остаточно сформувалася в XVIII ст. Її розвиток тісно пов'язаний із становленням самого Війська Запорозького. Джура в українських козаків – це насамперед вірний слуга (паж), зброєносець, молода людина, що опановує військову професію на прикладі свого учителя-козака. Українські козаки створили свою систему військової підготовки молоді – інститут джурів-молодиків, функціональними засадами котрого були

копіткє, суворє, комплекснє, важкє навчаннє військовій справі, безперєрвнє вдосконаленнє козацько-лицарської військової майстерності. Власнє кажучи, передбачалося повнє проходженнє юнаком нєлєгкого шляху – від джури до козака-воїна.

У легендах і переказах фіксуєтьсє тотемічний образ чарівного помічника – коня. Природа образу коня у творах – хтонічна, замогильна, пов'язана з функціями переміщення та лікування (самє кінь, перемігши орла, лікує рани козака). Зі зникненнєм віруваннє функція коня як помічника-лікаря втрачаєтьсє. Легенди та перекази зберігають сталі формули на позначеннє коня як зооморфної тварини – предка, посередника між двома світами (він сповіщає родині про загибєль свого господаря), крилатого коня (визволяє хазяїна від вірної смерті), несучи його на собі), замогильного коня тощо.

Закономірною послідовністю вирізняютьсюжєти творів, в яких образи чарівних помічників – коня та чури (джури) – набувають рис, узятих із історичної дійсності. Козацький кінь, подібний до казкового чи билинного богатирського чарівного коня, що "з'їв трави три милі, випив води пів-Дунаю", набуває ознак реальної тварини, які згодом витісняють прикмети його чарівності, роблячи сюжєт зрозумілішим. У жанрі легенди та переказу "чарівність" помічників поступово втрачаєтьсє, і згадка про неї сприймаєтьсє як художню прикраса, хоч елементи надзвичайного ще присутні (кінь говорить людським голосом). Із часом образ чарівного помічника в козацькому фольклорі поступаєтьсє місцем історично реальному образу помічника-чури, молодшого товариша, який навчався військової справи, допомагаючи козакові.

Переважна більшість сюжетів героїчного епосу репродукує типові події, традиційних героїв і органічно пов'язана з іншими фольклорними жанрами. Це – одне зі свідчень органічної спадкоємності сюжетів історичної прози, що будуютьсє на основі тематичних формул із залишками міфологічного змісту. Вищі тематичні формули виникли в межах традиції і передавалися носіями фольклору від покоління до покоління, від жанру до жанру майже без змін. Кожна з формул вищого рівня зумовлювала набір сталих елементів нижчого (типові художні образи, конфлікти, фабули), що мали безпосереднє відношеннє до вищих тем і були підпорядковані їм. Підпорядковуючись історичним умовам і законам жанру, складники нижчого рівня постійно наповнювали новим змістом тематичні формули ви-

щого рівня; процес їх твореннє був перманентним. Між елементами різних формульних тем існує тісний зв'язок. Отже, очевидно, що історична проза не виникала як проза конкретно-історична, щоб реально відтворювати події і життєправдиво показувати історичних діячів. Головний шлях розвитку героїчного епосу – не втрата, а оволодіннє реально історичним змістом у жорстких межах традиції.

Увесь масив козацької епіки пройнятий національно-визвольними ідеями, пафосом звеличеннє народних ватажків і рядових звиятєжців, які стали на шлях боротьби з чужоземними завойовниками. Норми народної етики й естетики потребували поляризації антитетичних сил – оборонців-героїв і їхніх ворогів. У переважній більшості козацька усна проза, як і думи та пісні, пов'язана з персонажем, історичний прототип якого називаєтьсє в тексті або ж про нього неважко здогадатисє. Традиційно багато народних героїв гине, але у зв'язку з цим твори не навіюють зневіри чи песимізму. Смерть за Україну сприймаєтьсє як домінанта, що висвітлює сутність героя, виявляючи тенденцію до народного ідеалу. Ідеалізація ж народних борців за волю характерна для героїчного епосу загалом. Центральних персонажів дум і пісень творці фольклору наділяють тими якостями, якими, за народними уявленнями, герой повинен бути наділений, – силою, хоробрістю, благородством, кмітливістю. Як засвідчив аналіз текстів козацького фольклору, категорія героїчного набула в них своєрідного поетичного вираженнє. Образ козака-лицаря поставлено в загальноукраїнський контекст з акцентуацією його значущості в розвиткові історичної долі України.

#### Список використаних джерел:

1. Історія України. – Львів, 1935. – Ч. 3. – 284 с.
2. *Каллаш В.В.* Палий и Мазєпа в народной поэзии / *Каллаш В.В.* // *Этнографическое обозрение.* – 1899. – Кн. 2. – С. 80–124.
3. *Мюллер Й.* Історична дисертація про козаків / *Мюллер Й.* // *Весвіт,* 1988. – № 6. – С. 133.
4. *Наливайко Д.С.* Козацька християнська республіка / *Наливайко Д.С.* – К. : Дніпро, 1992. – 395 с.
5. *Субтельний О.* Україна. Історія / *Субтельний О.*; [пер. з англ. Ю.І. Шевчука; вст. ст. С.В. Кульчицького]. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Либідь, 1993. – 720 с.
6. *Яворницький Д.І.* Історія запорозьких козаків : У 3 т. / *Яворницький Д.І.* – К. : Наук. думка, 1990. – Т. І. – 560 с.

Надійшла до редколегії 17.09.2012

Рудакова Н., канд. филол. наук, ассист.  
КНУ им. Т. Шевченко, Киев

### КОЗАК-ГЕРОЙ В НАРОДНОЙ ПРОЗЕ: ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ ПАРАДИГМА И СИСТЕМА ЭСТЕТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ СОЗДАНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ОБРАЗА

*Рассмотрены своеобразие жанровой природы украинской народной прозы о казачестве, а также специфику художественного моделирования образа казака в героическом эпосе.*

Rudakova N., PhD, Assistant Professor  
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

### COSSACK-HERO IN THE FOLK-PROSE: A FUNCTIONAL PARADIGM AND AESTHETIC SYSTEM OF CREATING A CHARACTER

*The uniqueness of the genre of Ukrainian folk prose about Cossacks and the specificity of art modeling of Cossack in the heroic epic are examined.*